

ИНСОНДАГИ ДАҲОЛИК ТАБИАТИ ВА ИЖОДКОРЛИК ИРСИЯТИ: МАЪНАВИЙ-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР

Фозилов Ғолибжон Набижонович

Ўзбекистон Миллий университети

“Фалсафа ва мантиқ” кафедраси докторанти

golibjonf1@gmail.com

94 944 44 40

АННОТАЦИЯ

Агар одам ўзини ижодий фикрлашга мажбур қилишнинг йўлини билганда ҳамма даҳо бўлар эди. Айни шу маънода, биз ижодни буюк топишмоқ ва шу билан бирга буюк бахт дейишимиз мумкин. Эҳтимол ҳар бир одам ўзининг ижодий фаолияти орқали ижоднинг турли қирраларини акс эттириши ва такомиллаштириб бориб бирон-бир унга алоқадор янги гояларни шакллантириши имкониятига ҳам эга бўлиши мумкин. Бироқ ижод макон ва вақтга нисбий боғлангани учун ҳам унинг тўхтаб қолиши ҳолатини ва маълум бир маконда шаклланиб қолмаслигини ҳам кўришимиз мумкин.

***Калим сўзлар:** Даҳо, ақл, билим, маънавият, зеҳн, тафаккур, донолик, касаллик, ёлғизлик, дунёқараш, интилувчан, телбалик.*

THE NATURE OF HUMAN GENIUS AND THE HEREDITY OF CREATIVITY: SPIRITUAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS

ABSTRACT

Everyone would be a genius if they knew how to force themselves to think creatively. In this sense, we can call creativity a great riddle and at the same time a great happiness. It is possible that every person can reflect different aspects of creativity through his creative activity and have the opportunity to form new ideas related to it while improving. However, since creativity is relative to space and time, we can also see its stagnation and non-formation in a certain space.

***Key words:** Genius, mind, knowledge, spirituality, mind, thinking, wisdom, disease, loneliness, outlook, aspiration, madness.*

ПРИРОДА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ГЕНИЯ И НАСЛЕДСТВЕННОСТЬ ТВОРЧЕСТВА: ДУХОВНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ

АННОТАЦИЯ

Каждый был бы гением, если бы знал, как заставить себя мыслить творчески. В этом смысле творчество можно назвать великой загадкой и в то же время большим счастьем. Не исключено, что каждый человек может отражать через свою творческую деятельность разные стороны творчества и иметь возможность формировать новые идеи, связанные с ней, совершенствуясь. Однако, поскольку творчество относительно пространства и времени, мы также можем видеть его застой и неформленность в определенном пространстве.

Ключевые слова: *Гений, разум, знание, духовность, интуиция, мышление, мудрость, болезнь, одиночество, мировоззрение, устремление, безумие.*

КИРИШ

Шарқ ва Ғарб илмий тафаккур тараққиётини келтиришимиз мақсадга мувофиқ бўлади. Зеро, мазкур ҳудудлардаги шаклланган ғояларнинг ўзаро бир-бирига кўрсатган таъсирини Осиёцентризм ёки Европацентризм вакили ҳам мутлоқо инкор эта олмайди. Шу маънода, ижод динамикаси умумбашарий характерга эга. Ижтимоий онгда янгиликларнинг ягона манбаси индивидуал онгдир. Ижод одамларнинг онгли фаолиятининг ифодаланиши бўлиб, инсоннинг шахсий борлиғи шаклини ташкил қилади. Ижод инсоннинг объектив ва субъектив рўёликни ўзгартирувчи фаолиятидир. Шунинг учун ҳам А.М.Коршунов “Ижод бу субъектнинг объект билан фаол ўзаро ҳаракатидир. Бу жараёнда субъект мақсадга йўналтирилган ҳолда атроф-оламни ўзгартириб, объектив қонуниятлар талабига кўра янги, ижтимоий аҳамиятдаги оламни яратади. Атроф-оламга таъсир қилиб, субъект ўз-ўзини ҳам ўзгартиради”[1], - деб ёзади. Бу фикри билан файласуф ижод амалий фаолият шакли сифатида намён бўлишига алоҳида урғу беради. Бироқ, назаримизда, ижодни экзистенциал фаоллик билан нисбатлаш, уни субъект-объектлик шаклидан фарқли бўлган фикрий ҳаракатлар орқали амалга оширилувчи, энг истиқболли қурилма ҳисобланади. Чунки ижоднинг чуқур талқини маънонинг яратилиши билан боғлиқдир, яъни ижод жараёни қандайдир идеал борлиқ билан боғланади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ (Literature review).

Бугун – йигирма биринчи асрда янги очилаётган кашфиётлар сабабли, хусусан инсон геноми ошкоралаша бошлагани туфайли яна авжига чиқаётган генетикага оид баҳслар ўтган асрнинг етмишинчи йилларида, Фрейд, Нитше сингари файласуфлар оммалашган, кибернетика ривожлана бошлаган бир даврда айниқса ҳаммининг фикру хаёлини банд этган эди. Ўшанда «Генетика» номли шеърини батган Абдулла Орипов: «Балки танглайимни кўтариб кетган Дарбадар бир ошиқ ва ё сарбадор. Балки бирор бобом шаҳаншоҳ ўтган, балким вужудимда дарвиш қони бор», – деб ёзган, «Йироқ авлодларга бизлардан нима ҳислат қоларкин?!» – деган хаёлларга берилган, авлодлар галма-гал кечиб, башар сайқал топиб, «энг олий, мукаммал инсон», «нигоҳини қуёшга қаадаб турадиган нурдай пок, ишқдай безавол»[2] гўдак дунёга келишидан умидлангани ва унга хитоб этгани.

Турғунлик йилларининг ториқарли кечмишларида, йўл юрса – йўл, чўнтакда – қўл, оғизда тил зериккан замонда, муте ва пачоқ одамлардан зорланган Эркин Воҳидов: «Юртнинг сени мендай фарзандлари мўл, Энди унга даҳолар керак», – деб даъват қилгани.

Озод Шарафиддинов учун истеъдодли одамлар худди бир ёмбидек гап эди: «Ўртамиёна фикрлаш олдинга бир қадам ҳам юришга имкон бермайди. Ўртамиёна фикрлаш- бир жойда депсиниб туриш, деган гап. Мен шуни айтардимки, ўзига хос фикрлайдиган одамлар, қолипдан чиқиб фикрлайдиганлар, янги фикрларни топадиган, бизга ёқса-ёқмасса, масаланинг моҳиятини гапирадиган, уни чуқур далиллайдиган одамлар – жамиятнинг бойлиги, мислсиз ва бетакрор қудрати. Фақат шунақа одамлар туфайли жамият силжийди, ривожланади», - дердиллар. Алалхусус, даҳолик нима? Даҳоларнинг табиати қандай бўлади? Ижодкорликнинг гени мавжудми? Буюк ижодкорлик – бу Яратган ноёб инсонларга инъом оний илҳом мевасими ёки заҳматли меҳнат натижасими? Бу каби саволлар инсониятни азалдан ўйлантириб келади.

АҚШлик икки иқтисодчи олим Бенжамин Жонс ва Брюс Вайнберг «даҳолик ёши»ни аниқлашга муваффақ бўлди. Тадқиқотчилар 500 нафардан зиёд Нобель мукофотига сазовор бўлган ва қарийб 300 га яқин XX асрда дунё тан олган ихтирочилар ҳақидаги маълумотларни таҳлил қилишган. Маълум бўлишича, 93 фоиз ҳолатларда 26 ёшдан катта кишилар буюк кашфиёт ва ихтиролар қилган. Олимларнинг эса энг самарали фаолият кўрсатадиган даври 30-40 ёшларга тўғри келаркан. Таҳлиллар ўртача «даҳолик ёши» физикларда 36, кимёгарларда 39, физиологларда 41 ёш эканини кўрсатган. Психологларнинг

фикрича, вундеркиндлар пайдо бўлишининг бир нечта шартлари бор. Вольфганг Моцарт мусиқачилар оиласида дунёга келган, лекин унинг истеъдоди ота-онасини ҳайратга солган. У уч ёшида опасининг фортепиано китобларидан чалишни ўрганиб олган ва тез орада фортепиано чалиш бўйича ўзидан беш ёш катта опасидан ўзиб кетган. Беш ёшида Вольфганг халқаро концертлар берган ва мусиқа басталаган. У саккиз ёшга тўлганида британиялик табиатшунос Дэйнс Баррингтон кичкина Моцартни синаб кўрган: унга яқиндагина ёзилган бешта партияли пьесани берган. Болакай пьесани энди кўриб турган бўлса-да, рояль олдида ўтириб дарҳол уни чалишни бошлаган. Баррингтон бу ҳақда ўз китобида шундай ёзади: “У бу партитурани илгари кўрмаганди, лекин симфонияни ҳақиқий усталардек бастакор фикрига мос тарзда моҳирлик билан ижро этди”[3]. Бундай болаларни одатда истеъдодли ёки Худо берган иқтидор соҳиблари деб аташади, лекин Моцарт мўъжизанинг ўзи эди. Огайо штати университети профессори, психолог Жоанна Ратсэц айнан ана шундай болаларни ўрганиш билан шуғулланади.

Даҳолик – инсон ақли, руҳи ва вужуди ижодий салоҳиятининг юксак даражадаги намоёнидир. Инсонни ҳайратга соладиган, аввал ғайритабиий туюладиган ва кейинчалик мумтоз асарлар – «шедеврлар» деб тан олинadиган даҳоликнинг ифодасидир. Даҳо инсон ҳамзамонларидан кўра самаралироқ ва тезроқ фаолият юритади. Даҳолар ўз сифатларини мудом яшириб келганлар, улар оддий кишиларнинг фиску фасодлари ва лаънатларидан йироқда бўлишни афзал кўрганлар. Сальвадор Дали эса, аксинча, ҳар бир асари, ҳаракати, сўзларида ўзининг даҳолигини кўз-кўз қилишга, атайин таъкидлашга интиланган. “Шундай кун келадики, мен ўзимнинг буюклигим билан Ницшени ортда қолдираман!”[4] – деган эди у. XIX аср охиридан XX асрнинг ўрталаригача Ницшега ўхшаб ёзишни ҳавас қилмаган ижодкор, XX асрнинг ўрталаридан эса Сальвадор Далига ўхшаб чизишга интилмаган мусаввир камдан-кам топилади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ (Research Methodology).

XX асрга келиб даҳолик феномени кўплаб социологик ва физиологик татқиқотларга асос бўлди. Даҳоликнинг аксарият кўринишлари илмий ва бадиий ижодда акс этди. Бизнинг замонамизда эса катта ҳажмдаги ахборотни қабул қила олиш, кузатиш ва қайта ишлаб чиқиш даҳоликнинг белгиси сифатида қаралмоқда. Педагогика ва генетикадаги эришилган тараққиёт ютуқларига қарамасдан, илм ҳали даҳоликнинг, ижодкорликнинг сир-асрорлари тубига ета олган эмас. Бугун айрим олимлар миянинг шундай бир

қисмини аниқлаганларини айтмодаларки, агар уни ишдан чиқарилса, даҳога айланиш мумкин экан. Олимлар аутаизм ва девоналикка мубтало шахсларни ўрганиш оқибатида шундай хулосага келганлар. Даҳоликнинг девоналикка уйғунлиги борасида ҳадим замонлардан бери татқиқотчилар айтиб келганлар. 1988 йилда экранларга чиққан «Ёмғир одами» фильмида Дастин Хофман бош ролда ўйнаган қаҳрамон телба бўлади ва унинг мислсиз математик салоҳияти мавжуд эди. Сан-Францискодаги Калифорния университетининг руҳий татқиқотчиси Брюс Миллер бадиий истеъдодга эга бўлган барча мижозларнинг миясини сканердан ўтказди ва аниқлайдики, уларнинг барчасида бош миясининг айнан битта ери – чап чакка қисми шикастланган эди.

В.П. Эфроимсон ўзининг «Даҳоликнинг сарзамини» асарида ақлий фаолликнинг биоижтимоий омилларини махсус ўрганган. Унинг фикрича, даҳолик – ақлий фаолликнинг ўта ёрқин намоён бўлишидир. Даҳиёналикнинг ривожланиши ва амалга ошишида ижтимоий омилларнинг аҳамиятини таъкидлаган ҳолда, олим даҳо салоҳиятининг намоён бўлишида биологик омилларнинг ҳам улкан аҳамиятга эга бўлишини кўрсатади.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР (Analysis and results).

Даҳоликнинг рўёбга чиқа олишида тўртта ижтимоий омил таъсир кўрсатади: биринчидан, болалик-ўсмирлик давриданок мустаҳкам мақсадга йўналганлик; иккинчидан, индивидуал қобилиятларга мос касбни танлаш; учинчидан, мавжуд қобилиятларни ривожлантириш учун қулай шароитларнинг мавжудлиги; тўртинчидан, ижтимоий буюртманинг (эҳтиёжнинг) мавжудлиги. Дарвоқе, ахир, бу тўрт омил минглаб-миллионлаб одамларда бўлади, улар ҳам олдиларига мақсад қўядилар, уларнинг ҳам аксарияти қобилияти бор касбни танлайди, жамиятда ҳамиша доҳиёна ечимларга, кашфиётларга эҳтиёж бўлади. Хўш, нега ҳамма ҳам даҳо бўлиб кетмайди?! Нечун даҳолик ҳамиша ягона, буткул индивидуал ва бетакрор?! Бундан даҳоликка эришиб бўлмайди, деган хулоса келиб чиқмайди, албатта. Даҳолар бор ва, нафақат илму техникада, балким гуманитар, бадиий, Муסיкий, адабий ва ҳоказо соҳаларда даҳолик намуналари кўплаб мавжуд[5]. Инсоният оғир зиддиятлар ва ечимини кутаётган залворли муаммолар исканжасида турган бугунги кунда даҳоликни татқиққ этишдан ва даҳоларнинг хизматидан юз ўгириб бўлмайди. Мусулмон файласуфлари ҳам бунга эътибор қаратганлар ва деганларки: «Энг чиройли гуллар ва ширин мевалар ачиган гўнгдан униб чиққанидек, эл-юрт бошида оғир муаммолар, ечимсиз зиддиятлар бор, қаттол замонларда даҳолар туғилади».

Моцарт каби болалар камдан-кам туғилишади. Беш ёки ўн миллионга болага битта ана шундай бола тўғри келади. Фаолияти давомида Ратсэц 30 дан ортиқ вундеркиндрларни ўрганган. У дуч келган илк вундеркинд икки ёшли эди. Гўдак ҳақида 1990 йили “People” журналида мақола чоп этилган. У черковда бир марта эшитган мусиқасини чала олган. Ратсэц унинг IQ — интеллектуал салоҳиятини текшириб кўрган ва ҳеч қандай ғайриоддийликка дуч келмаган. Кичкинтойнинг хотираси ғайритабиий эди. Кўпинча мусиқа, математика, санъат ва шахматда профессионал қобилияти ўн ёшгача намоён бўлган болалар вундеркинд деб аталади. Вундеркиндрлар пайдо бўлиши ҳақида кўплаб тадқиқотчилар ўз тахминларини билдиришган: даҳолик ўрганиш натижасими ёки туғмами? Ратсэц эса вундеркиндрлар пайдо бўлиши учун қуйидаги шартлар керак деб ҳисоблайди.

Кучли хотира. “Intelligence” журналида чоп этилган саккиз нафар қобилиятли инсонни ўрганиш натижалари орқали уларнинг хотираси 99 фоизга ишлаши маълум бўлди.

- Аутизмга дучор бўлган инсонларда учрайдиган майда тафсилотларга эътибор қаратиш хусусияти. Қобилиятли инсонларда аутизм белгилари учрамаса-да, уларнинг 50 фоиздан кўпроғининг оиласида аутизм билан оғриганлар бўлган.

- Ўта юқори интеллектуал салоҳият. Ратсэц вундеркиндрларнинг IQ кўрсаткичи 100 ва 147 орасида бўлишини, ўртача 128 ни ташкил этишини аниқлаган.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР (Conclusion/ Recommendations)

Вундеркинд-ларни оддий инсонлардан ажратиб турадиган яна бир хусусият уларнинг бошқаларга ёрдам беришга доимо тайёрликларидир. Уларни кузатаркан, Ратсэц вундеркиндрлар бошқаларга кўнгилчан муносабатда эканликларини айтади: “Улар шунчаки яхши одамлар”.

Халқимизда «Қазисан-қартасан, ўз наслинга тортасан», «От айланиб қозиғини топади», «Онасини кўриб, қизини ол», «Бойвуччанинг боласи ўнидаёқ бош бўлар, камбағалнинг боласи қирқида ҳам ёш бўлар», «Олма дарахтидан узокқа тушмайди» сингари ирсият, наслият борасидаги юзлаб ҳикматлар, ривоятлар бор. Ривоятларнинг бирида айтилишича, подшонинг хотини кетма-кет қиз туғавергач, кейинги ҳомиладорликда у жаҳл билан тоққа кетади. Унга яна қиз туғилганини хабар қилшга қўрққан доя кампир, ўша куни туғилган бир новвойнинг ўғил боласини маликанинг боласига алмаштиради, малика туққан

қизалокни новвойнинг аёлига бериб юборади. Йиллар ўтиб «новвойнинг қизи» чавандозликка иштиёқманд бўлибди, шох саройида ўсаётган йигит бўш пайт топди дегунча, новвойхонага йўл олар, тандирдаги оловга термулиб ўтирар экан... Ҳар ҳолда донишмандлик ҳам қонида бўлган халқнинг доно асотирлари бежиз айтилмаган.

REFERENCES

1. Коршунов А.М., Мантатов В.В. Диалектика социального познания. - М.: Политиздат 1988. - 383 с.
2. Вектор Алиматов. Дахолик. Тонг юлдузи газетаси 2007 йил нашри.
3. Burkhardt L. Daines Barrington//Verzeichnis eponymischer Pflanzennamen- Erweiterte Edition: [нем.] Berlin: Botanic Garden and Freie Universität Berlin, 2018. — S. 32.
4. Штерн, В. Умственная одаренность. Психологические методы испытания умственной одаренности в их применении к детям школьного возраста / В. Штерн. СПб.: Союз, 1997. - 129 с.
5. Сайлер, Т. Мыслить как гений / Т. Сайлер. Мн.: Попурри, 2005. 122 с.